

Andrzej Maciej Brzeziński

Oskar Halecki – inicjator polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów

Przegląd Nauk Historycznych 9/1, 181-200

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ MACIEJ BRZEZIŃSKI

UNIwersytet Łódzki

Oskar Halecki – inicjator polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów

Oskar Halecki, jeden z najbardziej znanych na forum międzynarodowym historyków polskich XX w.¹, był zdecydowanym zwolennikiem Ligi Narodów (dalej: LN) i rozwijania pod jej auspicjami międzynarodowej współpracy intelektualnej. Podczas konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r., jako ekspert delegacji polskiej, zyskał opinię „entuzjastycznego zwolennika” tworzącej się organizacji². W połowie września 1919 r., delegowany przez MSZ do Genewy w celu utrzymywania stałego kontaktu pomiędzy ministerstwem a Sekretariatem LN, nawiązał kontakty z pracownikami, politykami i dyplomatami zaangażowanymi w budowanie struktur LN. Inazo Nitobe³, Podsekretarz Generalny LN i dyrektor wchodzą-

¹ J. Pajewski, *Oskar Halecki (26 V 1891 – 17 IX 1973)*, „Kwartalnik Historyczny” 1975, R. LXXXII, z. 4, s. 915-916; J. Janowski, *Oskar Halecki (28 V 1891 – 17 IX 1973)*, „Teki Historyczne”, t. XIX, Londyn 1988-1989, s. 326-330 (tu błędnie podana data urodzin O. Haleckiego); *Halecki Oskar*, [w:] *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1: *Nauki społeczne*, z. 1: *A-J*, Wrocław 1983, s. 451-455; M. Wierzbicka, *Halecki Oskar*, [w:] *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 173-174; M. Morawiec, *Oskar Halecki (1891-1973)*, [w:] *Europa-Historiker. Ein biographisches Handbuch*, Hrsg. H. Duchhardt u.a., Bd. I, Göttingen 2006, s. 215-139; J. Cisek, *Oskar Halecki – patron nagrody książka historyczna roku*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 7 (90), s. 103-109.

² S. Kutrzeba, *Kongres, Traktat i Polska*, Warszawa (1919), s. 55, 57, 139-140.

³ Inazo Nitobe (1862-1933), był specjalistą z dziedziny ekonomii, nauk politycznych i prawa (profesor Uniwersytetów Cesarskich w Kioto i w Tokio). W 1919 r., jako ekspert, dobrze znający język angielski, wchodził w skład delegacji japońskiej podczas konferencji pokojowej w Paryżu. Był postacią znaną w kręgach zachodnich dzięki napisanej po angielsku i wydanej po raz pierwszy w 1900 r. książki *Bushido – The Soul of Japan (Bushido – dusza Japonii)*, charakteryzującej japoński system etyczny zbudowany na honorowym, niepisany kodeksie samu-

cej w skład Sekretariatu LN Sekcji Biur Międzynarodowych (*Section des Bureaux Internationaux* – SBI), dostrzegł wtedy „entuzjazm” okazywany przez Haleckiego wobec LN oraz jego zainteresowanie działalnością SBI w dziedzinie edukacji i współpracy intelektualnej⁴.

Oskar Halecki był jednym z pierwszych w Polsce kompetentnych propagatorów LN i jej celów działania. W opublikowanej w 1920 r. książce pt. *Liga Narodów*, scharakteryzował obszernie Pakt LN, strukturę organizacji oraz jej cele i zadania⁵. Pisał, że chociaż Pakt LN nie uwzględniał kwestii międzynarodowej współpracy umysłowej, to w ramach LN powinna powstać organizacja naukowa, która „bezpośrednio służąca nauce samej, jej potrzebom systematyzacji, syntezy i popularyzacji, bezpośrednio stałaby się nieocenioną wprost pomocą do krzewienia zasad Ligi przez zbliżenie narodów”. Podkreślał przy tym, że rozszerzenie zadań LN na „olbrzymie pola pracy umysłowej, gdzie tyle zależeć będzie od inicjatywy poszczególnych narodów i zrzeszeń społecznych”, otwiera dla Polski „niezmiernie wdzięczne zadania”. Pisał, że chociaż Polska była przez wiele lat pozbawiona bytu państwowego, to „właśnie w tym smutnym i ciężkim czasie tak rozwinęła swą naukę i literaturę, że śmiało może stanąć do światowego współzawodnictwa, wnosząc do niego samodzielne i nowe pierwiastki twórcze”⁶.

Halecki przekonywał środowisko polskich uczonych do idei międzynarodowej współpracy intelektualnej pod egidą LN i aktywnego w niej uczestnictwa. Podczas I Zjazdu Nauki Polskiej, poświęconego sprawom jej organizacji i rozwoju, a trwającego w dniach 7-10 kwietnia 1920 r., wystąpił z wnioskiem, aby przedstawiciele polskich środowisk naukowych wzięli „odpowiedni udział” w pracach nad utworzeniem organu międzynarodowej współpracy intelektualnej LN i „postarali się o należyłą reprezentację Polski”⁷.

rajów. Podsekretarzem Generalnym LN i szefem SBI pozostał do 1926 r. Na temat jego działalności naukowej i politycznej por. Y. T a k a k i, *Dr. Inazo Nitobe: His Career*, „Pacific Affairs” 1933, vol. VI, no 8 (November-December), s. 545-550; G.M. O s h i r o, *Internationalist In Pre-War Japan: Nitobe Inazo, 1862-1933*, University British Columbia Ph. D. Thesis, 1986.

⁴ List I. Nitobe do E. Drummonda z 29 czerwca 1921 r., League of Nations. Archives United Nations [dalej: LNA] w Genewie, Société des Nations [dalej: SDN], S. 787, Section 33/16202/16202.

⁵ O. Halecki, *Liga Narodów*, Poznań-Warszawa 1920.

⁶ *Ibidem*, s. 158, 163-164.

⁷ *Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój*, t. III, Warszawa 1920, s. 188-203.

W połowie 1921 r. O. Halecki otrzymał od I. Nitobe ofertę pracy w SBI. Trzydziestoletni wtedy historyk był u progu błyskotliwej kariery naukowej i uniwersyteckiej. Od 1919 r. był profesorem zwyczajnym i kierownikiem Katedry Historii Europy Wschodniej w Uniwersytecie Warszawskim. W 1920 r. jego osiągnięcia naukowe wyróżniono prestiżowymi Nagrodami Kasy im Mianowskiego i Polskiej Akademii Umiejętności. W tym samym roku został dziekanem Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego⁸.

Na decyzję Podsekretarza generalnego LN wpłynęła niewątpliwie wysoka ocena wiedzy historycznej Haleckiego, zwłaszcza z zakresu dziejów Europy Środkowowschodniej, znajomość kilku języków oraz przekonanie, iż polski profesor jest rzecznikiem międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach LN⁹. Wniosek I. Nitobe, który poparła zdecydowanie polska dyplomacja, uzyskał szybko akceptację Erica Drummonda, Sekretarza Generalnego LN¹⁰.

O. Halecki, uzyskawszy zgodę na urlop od władz Uniwersytetu Warszawskiego, podjął obowiązki „członka” SBI od 1 sierpnia 1921 r. Rozpoczął się wtedy kilkuletni okres intensywnej działalności polskiego historyka w LN. Pracując w SBI został powołany na sekretarza utworzonej 15 maja 1922 r. przez Radę LN Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelektualnej (*Commission Internationale de Coopération Intellectuelle* – dalej: CICI). Funkcję tę pełnił do 31 marca 1924 r. Dzięki aktywności, inwencji i gorliwości w wypełnianiu zadań CICI na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej, szybko zyskał uznanie członków komisji i Sekretariatu LN. Jego atutem była też znajomość kilku języków, dzięki czemu mógł swobodnie występować podczas posiedzeń CICI i powołanych przez nią podkomisji specjalistycznych oraz prowadzić korespondencję z uczonymi i instytucjami naukowymi wielu krajów. Halecki miał poczucie szczególnego zobowiązania wobec nauki polskiej. Zabiegał o odpowiednią reprezentację i udział Polski w kształtującej się

⁸ Księga ku czci Oskara Haleckiego w 25-lecie jego pracy naukowej, Warszawa 1935.

⁹ 29 czerwca 1921 r. Nitobe napisał do Erica Drummonda, Sekretarza Generalnego LN, o zamiarze zatrudnienia O. Haleckiego w SBI na wakujący etat. Rekomendował Haleckiego jako „najbardziej odpowiednią osobę” do podjęcia pracy w kierowanej przez siebie sekcji. Por. List I. Nitobe do E. Drummonda z 29 czerwca 1921 r., LNA, SDN, S.787, Section 33/16202/16202.

¹⁰ List J. Perłowskiego do I. Nitobe z 1 lipca 1921 r., LNA, SDN, S. 787, Section 33/16202/16202.

w ramach LN współpracy intelektualnej. Dzięki jego staraniom M. Skłodowska-Curie znalazła się w gronie członków CICI jako przedstawicielka nauki polskiej. Pełniąc tę funkcję uczona mogła liczyć na jego stałą, różnorodną pomoc¹¹.

Po wygaśnięciu angażu O. Haleckiego w SBI, a zarazem funkcji sekretarza CICI w końcu marca 1924 r., I. Nitobe oraz członkowie CICI uznali, że powinien on nadal z nimi współpracować jako ekspert. Halecki wyraził na to zgodę, stanowisko to bowiem pozwalało mu pogodzić działalność w LN z pracą w Uniwersytecie Warszawskim. W połowie marca 1924 r. E. Drummond zaakceptował wniosek o mianowanie polskiego historyka ekspertem CICI od 1 kwietnia 1924 r.¹² Oprócz tego Halecki pozostawał „zastępcą członka” Podkomisji ds. uniwersyteckich CICI, której działalność inicjował będąc sekretarzem CICI¹³.

Halecki podjął starania o nawiązanie polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej w ramach LN w ostatnich tygodniach pełnienia funkcji sekretarza CICI. Wychodził z założenia, że stworzeniem podstaw takiej współpracy powinny zająć się „komisje narodowe” obu krajów. Projekt, aby reprezentatywne instytucje naukowe danego kraju tworzyły „narodowe” komisje współpracy intelektualnej i utrzymywały stały kontakt z CICI, został zgłoszony przez M. Skłodowską-Curie w 1922 r. Zyskał akceptację pozostałych członków CICI, a 30 stycznia 1923 r. przyjęła go Rada LN, uznając jednocześnie, że Sekretariat LN ma prawo występować do rządów państw członkowskich z apelem o wspieranie działań konstytuujących „komisje narodowe”¹⁴.

„Przedstawiając ten projekt Radzie Ligi – pisał Halecki – zaznaczyliśmy, że taka instytucja narodowa odbierałaby od pracowników i organizacji naukowych danego kraju wszelkie konkretne projekty, podania i propozycje, dotyczące np. książek lub przyrządów, których brak w miejscowych zakładach, prac naukowych,

¹¹ Por. A.M. Brzeziński, *Z działalności Marii Skłodowskiej-Curie w Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej Ligi Narodów (1922-1934)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R.V, nr 2 (10), s.143-165.

¹² List I. Nitobe do H. Bergsona z 15 marca 1924 r., LNA, SDN, R.1034. 13C/34711/14297.

¹³ Pierwsze posiedzenie Podkomisji ds. uniwersyteckich pod przewodnictwem H. Bergsona odbyło się 22-23 grudnia 1922 r. Por. *Procès-verbal de la Sous-Commission des Relations interuniversitaires. 1-ère Session, Paris, 22-23 décembre 1922*, LNA, SDN, CICI.

¹⁴ A.M. Brzeziński, *Polska w systemie międzynarodowej współpracy intelektualnej Ligi Narodów (1922-1939)*, „Dzieje Najnowsze” 2002, R.XXXIV, nr 2, s. 4.

które nie mogą być wydane drukiem, wyjazdów za granicę, nieodzownych dla ukończenia pewnych badań, z ewentualnym zaznaczeniem, jakie publikacje własne mogłyby być oddane w zamian, jakie wykłady mogłyby być wygłaszane za granicą przez profesorów wymiennych¹⁵. Wnioski te byłyby przekazywane do Sekretariatu LN, badane i opiniowane, a następnie skierowane do osób lub instytucji, które najłatwiej mogłyby spełnić stosowne zalecenia CICI.

Jako sekretarz CICI, Halecki korespondował z osobami lub instytucjami, które były inicjatorami powołania takich komisji w Czechosłowacji, na Węgrzech, w Jugosławii (SHS) oraz w państwach nadbałtyckich – Litwie, Łotwie, Estonii i Finlandii. Do lipca 1923 r. „komisje narodowe” współpracy intelektualnej utworzono bądź rozpoczęto ich organizację w jedenastu krajach. Oprócz wyżej wymienionych „komisje narodowe” powstały w Austrii, Bułgarii, Grecji i w Polsce¹⁶. Funkcję polskiej „komisji narodowej” pełniła początkowo „Komisja do spraw Ligi Narodów” powołana, zgodnie z sugestią M. Skłodowskiej-Curie, w styczniu 1923 r. przy Kasie im. Mianowskiego, mającej w swojej Radzie Naukowej reprezentantów „najważniejszych instytucji naukowych” w Polsce¹⁷.

Halecki był rzecznikiem szybkiego włączenia do międzynarodowej współpracy intelektualnej nowo powstałych państw Europy Środkowowschodniej i udzielenia pomocy ich instytucjom naukowym. Uważał, że „komisje narodowe” w państwach Europy środkowowschodniej, zmagających się z ogromnymi trudnościami gospodarczymi i finansowymi, powinny otrzymywać pomoc w organizowaniu bądź rozwijaniu życia intelektualnego od analogicznych komisji z państw zachodnich. Jednak proces tworzenia takich komisji w państwach Europy Zachodniej przebiegał znacznie wolniej. Pierwsza „komisja narodowa” współpracy intelektualnej powstała w Belgii w 1922 r. z inicjatywy Julesa Destrée, członka CICI, profesora archeologii i pisarza, byłego ministra nauki i sztuki. Kolejne

¹⁵ O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej (II)*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 12, s. 35-36.

¹⁶ *Ibidem*, s. 36-37; *League of Nations. Intellectual Co-Operation Organisation. National Committees on Intellectual Co-Operation*, Geneva 1937, s. 6 i n.

¹⁷ W dokumentach występowała też nazwa: „Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Umysłowej”. Tworzyli ją profesorowie Ludwik Szperl (przewodniczący), chemik organik, wiceprezes Kasy im. Mianowskiego, Franciszek Czubałski, fizjolog i Józef Ujejski, historyk literatury polskiej. Szczegóły por. A.M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (1924-1939)*, Łódź 2001, s. 11.

„komisje narodowe” zaczęły się organizować dopiero w 1924 r., w pierwszych miesiącach tego roku w Szwajcarii, a jesienią we Francji i w Norwegii¹⁸.

Halecki zamierzał doprowadzić do współpracy intelektualnej pomiędzy „komisjami narodowymi” Polski i Szwajcarii kierując się kilkoma przesłankami. W końcowym okresie pełnienia przez niego funkcji sekretarza CICI sprawa utworzenia szwajcarskiej „komisji narodowej” była najbardziej zaawansowana. Halecki został zaproszony, z tytułu pełnionej funkcji, na zebranie założycielskie komisji, przewidziane na 8 marca 1924 r. w Bernie. Udział w zebraniu postanowił wykorzystać do przedstawienia propozycji nawiązania polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej. Informował o tym w końcu lutego 1924 r. Karola Lutostańskiego, profesora prawa cywilnego na Uniwersytecie Warszawskim i prezesa Kasy im. Miąnowskiego, przy której istniała wspomniana „Komisja do spraw Ligi Narodów” Uważał, że współpraca ze szwajcarskimi uczonymi i uczelniami przyniosłaby wiele korzyści nauce i szkolnictwu wyższemu w Polsce, m.in. poprzez wymianę profesorów i studentów. Muzeum polskie w Rapperswilu mogłoby stać centrum wzajemnych stosunków kulturalnych¹⁹. Zawarcie porozumienia pomiędzy obu „komisjami narodowymi” otworzyłoby nową fazę długotrwałej i dobrej tradycji kontaktów intelektualnych polsko-szwajcarskich²⁰. K. Lutostański, zgadzając się „zasadniczo” z inicjatywą Haleckiego, uznał za celowe zorganizowanie w Polsce cyklu wykładów profesorów szwajcarskich z dziedziny prawa, ekonomii i nauk technicznych²¹.

¹⁸ *League of Nations. Intellectual Co-Operation Organisation. National Committees...*, s. 25, 59, 102.

¹⁹ „W każdym razie – pisał Halecki – jednak muszę tę sposobność wyzyskać i mam nadzieję, że osiągnę pewne konkretne rezultaty, które następnie pozwolę sobie przedłożyć Komisji polskiej”. Por. List O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 29 lutego 1924 r., Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów [dalej: BUWOR], Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXXI.

²⁰ Na ten temat por. A. Bronarski, *Stosunki intelektualne polsko-szwajcarskie w ciągu wieków*, „Przegląd Współczesny” 1931 (sierpień-wrzesień), R. X, s. 342-368; M. Andrzejewski, *Die Polen auf den Hochschulen in der Schweiz 1870-1945. Forschungsstand und Forschungsbedürfnis*, „Revue Suisse d’Histoire” 1988, t. XXXVIII, s. 403-408; R. Majkowska, *Z dziejów związków Polskiej Akademii Umiejętności z nauką szwajcarską. Uczni Szwajcarscy – członkowie Polskiej Akademii Umiejętności*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2001, t. VII, s. 117-129.

²¹ Listy O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 29 lutego i 11 marca 1924 r., BUWOR, Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXXI.

Inicjatywa Haleckiego wpisywała się w proces kształtowania oficjalnych stosunków polsko-szwajcarskich. Szwajcaria była pierwszym państwem neutralnym, które uznało odrodzoną Polskę (10 marca 1919 r.) a w następnym roku podjęło decyzję o ustanowieniu w Warszawie placówki dyplomatycznej²². Poselstwem polskim w Bernie kierował od 28 kwietnia 1919 r. Jan Modzelewski, wykształcony i osiadły przed I wojną światową w Szwajcarii, znany w kręgach uniwersyteckich i przemysłowych Fryburga. Od połowy listopada 1920 r., funkcjonowała w Genewie Delegacja Polska przy LN (dalej: DPLN). Halecki, pozostający w kontakcie z obu placówkami mógł liczyć, że będą one wspomagać rozwój kontaktów intelektualnych Polski ze Szwajcarią w ramach międzynarodowej współpracy intelektualnej LN²³.

Należy założyć, że nader istotne znaczenie dla decyzji Haleckiego o nawiązaniu współpracy z komisją szwajcarską i dla jego przekonania o akceptacji przez nią tej inicjatywy, miały bardzo dobre relacje polskiego historyka z przedstawicielem Szwajcarii w CICI – Gonzague de Reynoldem, profesorem literatury francuskiej na Uniwersytecie w Bernie, literatem, poetą i dramaturgiem²⁴. Gonzague de Reynold został wybrany stałym sprawozdawcą CICI, a ponadto uczestniczył w pracach jej podkomisji specjalistycznych. Z racji pełnionej funkcji był jednym z najbliższych współpracujących z Haleckim członków CICI. Obaj też należeli do komitetu kierującego Międzynarodowym Biurem Uniwersyteckim (*Office International de Renseignements Universitaires* – dalej: OIRU) w Ge-

²² Hans Pfyffer von Altishofen, mianowany 5 lipca 1921 r. pierwszym szwajcarskim chargé d'affaires w Polsce podjął swoje obowiązki w październiku tegoż roku. 27 czerwca 1922 r. został podpisany polsko-szwajcarski układ handlowy, stanowiący podstawę stosunków gospodarczych między obu krajami. Zabójstwo pierwszego prezydenta RP Gabriela Narutowicza 16 grudnia 1922 r., byłego profesora Politechniki w Zurychu i obywatela szwajcarskiego od 1895 r., osłabiło pozycję Szwajcarii w Polsce, ale nie wpłynęło negatywnie na charakter i rozwój stosunków wzajemnych w następnych latach. Por. M. Andrzejewski, *Die schweizerische Gesandtschaft in Warschau. Ihre Tätigkeit und ihr Gesichtspunkt der polnische Angelegenheiten*, „Revue Suisse d'Histoire” 1990, t. XL, s. 297-306.

²³ J. Modzelewski, najpierw jako *chargé d'affaires*, a od 14 sierpnia 1920 r. w randze posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego, kierował nieprzerwanie placówką w Bernie do 31 X 1938 r. Por. *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV: 1918-1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 11, 23, 636, 640.

²⁴ M. Zermatten, *Gonzague De Reynold*, Paris 1980; J.R. Bory, *Gonzague de Reynold (1880-1970)*, Paris 1983; A. Mattioli, *Gonzague de Reynold. Idéologue d'une Suisse autoritaire*, Fribourg 1997.

nowie powołanym przez LN w 1923 r. Zadaniem OIRU było badanie i, w miarę możliwości, ułatwianie współpracy, m.in. wymiany profesorów i studentów, między uniwersytetami różnych państw²⁵.

Okolicznością, która sprzyjała bliskiej współpracy Haleckiego z Reynoldem był ich katolicki światopogląd i zaangażowanie w Unii katolickiej dla badań międzynarodowych (*Union Catholique d'études internationales* – dalej: UCI)²⁶. Halecki podkreślał, że Gonzague de Reynold został wybrany do CICI jako „przedstawiciel nauki katolickiej” dzięki zabiegom UCI, popierającej LN, „lecz starającej się zarazem o to, aby zapewnić światu katolickiemu należny mu wpływ na jej prace”. Starania o wybór Reynolda do CICI wspierał Giuseppe Motta, były prezydent Konfederacji Szwajcarskiej (1915 r., 1920 r.) i przewodniczący (od 1920 r.) jej delegacji w LN, „również bardzo gorliwy katolik”²⁷.

W 1923 r., na łamach „Przeglądu Powszechnego”, Halecki nakreślił z wyraźną sympatią wizerunek czterdziestotrzyletniego wówczas szwajcarskiego profesora – postaci w Polsce mało lub prawie nieznaney – „potomka jednej z najstarszych hrabiowskich rodzin Szwajcarii”, jego aktywności na niwie naukowej i związków z „obozem katolicko-zachowawczym”. Podkreślił, że wśród członków CICI, nawet tych, „których poglądy polityczne, społeczne lub religijne były całkiem przeciwne, a przed którymi nigdy nie ukrywał przekonań własnych”, Gonzague de Reynold bardzo szybko zjednał sobie „sympatie i poważanie ogólne”. Halecki zaznaczył, że szwajcarski profesor „szczególnie wydatnie” współpracował w CICI z Marią Skłodowską-Curie, która „ceniła w nim sumiennosc, grun-

²⁵ P h a m-T h i-T u, *La Coopération Intellectuelle sous la Société des Nations*, Genève 1962, s. 84-85.

²⁶ UCI powstała w 1917 r. we Fryburgu z inicjatywy Georgesa de Montena-cha. W 1920 r. utworzono sekcję francuską UCI. Por. Ph. T r i n c h a n, *Gonzague de Reynold et l'Union catholique d'études internationales*, „Annales Fribourgeoises” 1992/1993, t. LX, s. 151-170. O. Halecki wchodził w skład Komitetu Współpracy Intelktualnej UCI powstałego w październiku 1923 r. Por. *League of Nations. Intellectual Co-Operation Organisation. National Committees...*, s. 134-135.

²⁷ O. Halecki pisał: „koła katolickie były zaniepokojone, że w Komisji „umysłowej”, o nieokreślonej kompetencji, mającej się może nawet zająć pewnymi kwestiami wychowawczymi, a na pewno nauką uniwersytecką, pierwsze miejsca przyjąć mają nadzwyczaj wybitnym przedstawicielom świata żydowskiego, bezwyznaniowego, socjalistycznego itd., a nie zasiądzie może żaden otwarty i stanowczy wyznawca chrześcijańskiego, a zwłaszcza katolickiego światopoglądu”. Por. i d e m, *Komisja Współpracy Umysłowej (I)*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 9-10, s. 45-46.

towność i zapał niestrudzony”. Halecki nie omieszkał napisać, że Gonzague de Reynold jest „gorącym przyjacielem Polski”²⁸.

Prawdopodobnie idea nawiązania polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej zrodziła się w toku spotkań i rozmów Haleckiego z Gonzague de Reynoldem, który w środowisku szwajcarskich uczonych był brany pod uwagę jako prezes mającej powstać „komisji narodowej”. Przed planowanym w tej sprawie zebraniem w Bernie Halecki uzgodnił z Reynoldem, że podczas posiedzenia przedstawi „pewne wnioski co do stosunków z Polską”²⁹.

Zgodnie z planem, posiedzenie konstytuujące szwajcarską „komisję narodową” współpracy intelektualnej pod przewodnictwem Gonzague de Reynolda, odbyło się 8 marca 1924 r. w Bernie. Uczestniczyli w nim przedstawiciele wszystkich siedmiu uniwersytetów, politechniki federalnej w Zurychu, głównych bibliotek i towarzystw naukowych oraz delegat federalnego Departamentu Spraw wewnętrznych (*Départament fédéral de l'intérieur*). Przewodniczącym „komisji narodowej” wybrano G. de Reynolda. Wiceprzewodniczącym został profesor Eduard Fischer, botanik, przewodniczący *Société Helvétique de Sciences Naturelles*, sekretarzem dr Marcel Godet, dyrektor Biblioteki Narodowej w Bernie. Halecki, występując jako sekretarz CICI, wyraził nadzieję, że szwajcarska „komisja narodowa” odegra istotną rolę w rozwijaniu międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach LN. Powołując się na „historyczne związki Polski i Szwajcarii”, proponował, aby „komisje narodowe” obu krajów podjęły współpracę w formie wymiany profesorów i studentów, publikacji naukowych i książek. Pomysł Haleckiego został zaakceptowany. Ustaleniem szczegółów współpracy miały zająć się „prezydium” obu komisji. Planowano, że spotkanie delegacji odbędzie się w Muzeum Polskim w Rapperswilu³⁰.

Trzy dni później Halecki poinformował listownie K. Lutostańskiego, że komisja szwajcarska „pragnie wejść w jak najściślejszy kontakt z komisją polską”³¹. Podjął też działania w celu zorganizowania

²⁸ O. Halecki napisał, że G. de Reynolds „dał tego dowód, ogłaszając w lecie 1920 r., gdy bolszewicy stali pod Warszawą, przesłiczny wiersz pt. *Modlitwa do Matki Boskiej za naród polski*. Por. *ibidem*, s. 46-47.

²⁹ List O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 29 lutego 1924 r., Materiały Karola Lutostańskiego, BUWOR, nr akc. 160, t. XXXI.

³⁰ Sprawozdanie z posiedzenia komisji szwajcarskiej z 8 marca 1924 r., LNA, SDN, C13, R.1063.

³¹ List O. Haleckiego do Lutostańskiego z 11 marca 1924 r., BUWOR, Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXXI.

wania planowanego spotkania „prezydiów” obu komisji w muzeum w Rapperswilu. 17 marca 1924 r. Halecki napisał list do G. de Reynolda, iż „dyrektor” muzeum wyraził zgodę na zorganizowanie takiego spotkania, które mogłoby odbyć się w lipcu tegoż roku³².

Halecki liczył, że przed planowanym zebraniem nastąpi rozszerzenie istniejącej przy Kasie im. Mianowskiego trzyosobowej „Komisji do spraw Ligi Narodów”, która nie spełniała w dostatecznym stopniu roli „komisji narodowej” i „łącznika” nauki polskiej z CICI. Halecki negatywnie oceniał ten stan rzeczy i od połowy 1923 r. zabiegał u władz Kasy im. Mianowskiego i PAU o porozumienie w celu powołania „komisji narodowej” współpracy intelektualnej, reprezentatywnej dla wszystkich środowisk naukowych³³.

Zebranie konstytuujące Polską Komisję Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (dalej: PKMWI) odbyło się w Warszawie 12 maja 1924 r. pod przewodnictwem K. Lutostańskiego. W posiedzeniu uczestniczyli przedstawiciele Kasy im. Mianowskiego i PAU. Ustalono zasady organizacji i funkcjonowania PKMWI. Prezesem został K. Lutostański, a sekretarzem L. Szperl. Zdecydowano poszerzyć skład komisji o członków-korespondentów ze wszystkich ważniejszych ośrodków życia umysłowego w Polsce, „w zasadzie” po dwóch – jednego przedstawiciela nauk humanistycznych i jednego nauk ścisłych. Do komisji weszli także delegaci MSZ (H. Mościcki) i MWRiOP (S. Michalski)³⁴. Zaproszony na obrady Halecki, będący już ekspertem CICI, wszedł w skład komisji w charakterze członka-korespondenta. Podczas posiedzenia przedstawił sprawę nawiązania współpracy intelektualnej polsko-szwajcarskiej i zorganizowania na ten temat konferencji obu „komisji narodowych”. PKMWI projekt ten zaakceptowała³⁵.

³² List O. Haleckiego do G. de Reynolda z 17 marca 1924 r., LNA, SDN, C13, R.1068.

³³ O. Halecki apelował do K. Lutostańskiego, że „czas najwyższy”, aby nastąpiło „skoordynowanie całej akcji w Polsce” w celu utworzenia „narodowej” komisji współpracy intelektualnej. Podkreślił, że w najbliższych miesiącach przestanie pełnić funkcję sekretarza CICI, „a potem nikt już tu nie będzie pilnował interesów polskich, bo następcą moim nie może być Polak”. Por. List O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 13 sierpnia 1923 r., BUWOR, Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXXI.

³⁴ Por. Sprawozdanie z posiedzenia Polskiej Komisji Współpracy Intelektualnej, Warszawa 12 maja 1924 r., notatka odręczna, LNA, SDN, 13C, R.1063. Jej siedzibą był lokal udostępniony przez Kasę im. Mianowskiego w Pałacu Staszica w Warszawie. Por. *Sprawozdanie XLIII za rok 1924 z działalności Kasy im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki*, Warszawa 1924, s. 32.

³⁵ Szczegóły por. A.M. Brzeziński, *Polska Komisja...*, s. 16 i n.

Będąc ekspertem CICI i członkiem-korespondentem PKMWI Halecki zaczął odgrywać rolę „łącznika” pomiędzy obu „komisjami narodowymi”. W czerwcu 1924 r. uczestniczył w posiedzeniu komisji szwajcarskiej i omawiał sprawę spotkania delegatów „komisji narodowych”. Ponadto kontaktował się z G. de Reynoldem podczas posiedzeń Komitetu kierowniczego OIRU (16 lipca 1924 r.) oraz sesji CICI (25-29 lipca 1924 r.) w Genewie. Podczas obrad CICI podjęto m.in. decyzję o delegowaniu G. de Reynolda i O. Haleckiego, jako członków komitetu kierowniczego OIRU, na II Kongres Międzynarodowej Konfederacji Studentów (*Confédération Internationale des Étudiants* – dalej: CIE) w Warszawie w drugiej połowie września 1924 r.³⁶

Z tego prawdopodobnie powodu Halecki i Reynold zrezygnowali z planowanego zebrania „komisji narodowych” Polski i Szwajcarii w Rapperswilu na rzecz spotkania z prezydium PKMWI w Warszawie. Zasadniczym efektem odbytych wtedy rozmów była decyzja o przeprowadzeniu w Polsce ankiety, w celu uzyskania informacji o propozycjach środowisk naukowych i szkół wyższych dotyczących zakresu i charakteru współpracy naukowej i dydaktycznej ze Szwajcarią³⁷.

4 listopada 1924 r. PKMWI rozesłała do polskich instytucji naukowych, szkół wyższych oraz uczonych i profesorów z całej Polski 300 egzemplarzy ankiety dotyczącej współpracy intelektualnej ze Szwajcarią. Zainteresowanie nawiązaniem kontaktów z nauką szwajcarską było bardzo duże. Odpowiedziały wszystkie wydziały z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wydział Medyczny Uniwersytetu Lwowskiego i Wydział Nauk Naturalnych z Uniwersytetu Wileńskiego. Z Poznania odpisało siedmiu profesorów, do tego towarzystwa naukowe z Torunia, Przemyśla, Krakowa i Warszawy, a także Wydział Zagraniczny Związku Studentów Polskich. Zdecydowana większość ankietowanych poparła ideę współpracy naukowej ze Szwajcarią. Proponowano zaprosić do Polski specjalistów z dziedziny geologii, glaciologii, geografii, mineralogii, geobotaniki i psychiatrii oraz nauk technicznych, ekonomicznych, politycznych, społecznych i rolniczych. Wymieniano m.in. nazwiska

³⁶ Pismo George Oprescu, następcy O. Haleckiego na stanowisku sekretarza CICI z 8 września 1924 r., LNA. SDN, 13C, R. 1051.

³⁷ Podczas pobytu w Warszawie G. de Reynold spotkał się także z prof. Jerzym Fiedorowiczem, prezesem polskiego „Stowarzyszenia Przyjaciół Ligi Narodów”. Por. „Kurier Warszawski”, 22 września 1924 r., nr 266, s. 9.

uczonych o międzynarodowej renomie: Maurice'a Lugeona, profesora geologii Uniwersytetu w Lozannie, twórcy teorii płaszczowinowej budowy Alp i Tatr, pierwszego Szwajcara – członka PAU (od 1920 r.)³⁸; Paula Niggliego, profesora mineralogii, krystalografii i petrografii uniwersytetu w Zurychu; Heinricha Brockmana-Jeroscha, geobotanika, docenta tegoż uniwersytetu oraz Eugena Bleulera, profesora psychiatrii i ordynatora na Wydziale Medycznym tejże uczelni. W niektórych odpowiedziach podkreślano, że studenci polskich politechnik powinni odbywać staże w zakładach przemysłowych Szwajcarii. Postulowano wymianę wydawnictw naukowych, monografii i specjalistycznych czasopism³⁹.

Opracowanie rezultatów ankiety powierzono nowemu sekretarzowi PKMWI Józefowi Junoszy Podoskiemu, dwudziestoczeroletniemu wówczas studentowi Politechniki Warszawskiej (PW), który wykazał się zdolnościami organizatorskimi jako sekretarz generalny kongresu CIE w Warszawie we wrześniu 1924 r.⁴⁰ PKMWI nie miała jednak środków finansowych na uruchomienie w jakiegokolwiek formie współpracy naukowej ze Szwajcarią. Potrzebne fundusze spodziewano się uzyskać z MWRiOP i MSZ. Przedstawiciele obu ministerstw zasiadający w PKMWI, popierali inicjatywę polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej, ale zaplanowanie stosownych środków w stosunkowo skromnych budżetach obu resortów było procedurą długotrwałą⁴¹. PKMWI prawdopodobnie uznała, że w zaistniałej sytuacji informowanie komisji szwajcarskiej o wyniku przeprowadzonej ankiety jest przedwczesne. W 1925 r. sprawa polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej nie nabrała realnego kształtu.

³⁸ Por. R. Majkowska, *Z dziejów związków...*, s. 123-124.

³⁹ Notatka o przeprowadzonej ankiecie, bez daty dziennej, LNA. SDN 1919-1927, C13, R.1086.

⁴⁰ W okresie studiów na Politechnice Warszawskiej (1921-1929) J. Junosza Podoski był aktywnym działaczem Towarzystwa Bratniej Pomocy Studentów, z ramienia którego uczestniczył w zjazdach European Students Relief i CIE. Jesienią 1924 r. został wybrany prezesem Naczelnego Komitetu Akademickiego. W latach 1926-1928 studiował stosunki międzynarodowe na Uniwersytecie Genewskim. Studia na PW ukończył w 1929 r. z dyplomem inżyniera elektryka. Pozostawał sekretarzem PKMWI do 1929 r., kiedy w czerwcu tegoż roku został powołany na Sekretarza Generalnego Stowarzyszenia Elektryków Polskich. Por. A. Maruszak, *Józef Podoski h. Junosza (1900-1984), inżynier, doktor ekonomii* (<http://apw.ee.pw.edu.pl/tresc/sylw/joepodoski.htm>).

⁴¹ A.M. Brzeziński, *Polska Komisja...*, s. 25.

Halecki był w tym czasie zaangażowany, działając z ramienia MSZ, w popieranie inicjatywy rządu francuskiego zmierzającej do utworzenia Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej (*Institut International de Coopération Intellectuelle* – dalej: IICI) w Paryżu, działającego w ramach LN. Dyplomacja polska liczyła, że IICI, dysponujący środkami finansowymi, będzie w stanie realizować inicjatywy wysuwane m.in. przez „komisje narodowe” oraz stworzy system pomocy finansowej na odbudowę i rozwój życia intelektualnego w krajach Europy Środkowowschodniej⁴². Podczas piątej sesji CICI w Paryżu, 13 maja 1925 r., O. Halecki odczytał list Aleksandra Skrzyńskiego, ministra spraw zagranicznych, do Henri Bergsona, przewodniczącego CICI, informujący, że władze Polski przeznaczyły 100 tys. franków na finansowanie działalności IICI. Halecki powiedział, że rząd RP dał w ten sposób „nowy dowód swojego przywiązania do Ligi Narodów”, poparcia dla inicjatywy władz francuskich i doceniania znaczenia międzynarodowej „solidarności intelektualnej”⁴³.

Zaznaczyć należy, że Halecki był zdecydowanym zwolennikiem powołania IICI. Na łamach „Rzeczpospolitej” wyraził opinię, że instytut będzie „trwałym pomnikiem głębokiego zrozumienia, jakie Francja zawsze okazywała dla potrzeb kulturalnych całej ludzkości, a założony w stolicy sprzymierzonego narodu, również i dla nauki polskiej będzie miał doniosłe znaczenie”⁴⁴. Doskonała opinia, jaką Halecki zyskał w CICI i Sekretariacie LN, zadecydowała o jego mianowaniu z dniem 1 listopada 1925 r. na stanowisko sze-

⁴² Siedzibę IICI wyznaczono w części Palais Royal w Paryżu (2, rue Montpensier). Dyrektorem Instytutu został jego pomysłodawca – Julien Luchaire, generalny inspektor edukacji we Francji, honorowy profesor uniwersytetu w Grenoble i ekspert LN. IICI był niezależny finansowo od Ligi Narodów ponieważ jego finanse pochodziły z corocznych składek krajów członkowskich. O działalności IICI por. J.J. Renoliet, *L'Institut International de Cooperation Intellectuelle (1919-1940)*, Thèse de Doctorat sous la Direction de M. René Girault, Université de Paris I, 20 novembre 1995. Rozprawa stanowi podstawę książki opublikowanej pod tytułem: *L'UNESCO oubliée. La Société des Nations et la coopération intellectuelle (1919-1946)*, Paris 1999.

⁴³ Procès-verbal de la cinquième session, Paris 11-14 Mai 1925; Genève le 25 Juin 1925, Archives UNESCO w Paryżu, IICI, A.II.10. SDN. CCI, s. 25-26, 43. Por. też A.M. Brzeziński, *Dyplomacja polska wobec Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej w Paryżu (1925-1939)*, „Studia Historyczne” 1995, R. XXXVIII, z. 1 (148), s. 73-88.

⁴⁴ O. Halecki, *Międzynarodowa Współpraca Umysłowa*, „Rzeczpospolita” 26 września 1924, nr 264, s. 5.

fa sekcji stosunków uniwersyteckich IICI. Uroczyste otwarcie instytutu odbyło się w Paryżu 16 stycznia 1926 r.⁴⁵

Halecki podjął wtedy kolejne kroki zmierzające do realizacji polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej. Jego stanowisko w IICI dawało ku temu większe możliwości formalne. 27 marca 1926 r. Halecki wysłał list do K. Lutostańskiego prosząc o „możliwie natychmiastowe” przysłanie opracowania „względnie streszczenia rezultatów ankiety”, którą PKMWI rozesłała do instytucji naukowych, szkół wyższych oraz uczonych i profesorów jesienią 1924 r. Pisał, że w kwietniu 1926 r. miał spotkać się w Genewie i Fryburgu z członkami szwajcarskiej „komisji narodowej” w celu „ożywienia stosunków kulturalnych między Polską a Szwajcarią”. PKMWI miała przesłać materiały do Franciszka Sokala, szefa DPLN w Genewie⁴⁶.

Zobligowany przez władze Uniwersytetu Warszawskiego do podjęcia zajęć dydaktycznych w uczelni od nowego roku akademickiego, Halecki zrezygnował z pracy w IICI z końcem września 1926 r. Pozostawał jednak „zastępcą członka” Podkomisji ds. uniwersyteckich CICI. Od jesieni 1926 r. włączył się aktywnie w działalność PKMWI. 7 grudnia 1926 r. uzyskał status członka komisji, a w styczniu 1927 r. został „dyrektorem” powołanego przy PKMWI Polskiego Biura Uniwersyteckiego (dalej: PBU), współpracującego z „biurami uniwersyteckimi” innych krajów i OIRU w Genewie⁴⁷.

Prawdopodobnie dzięki inicjatywie Haleckiego PKMWI przygotowała w grudniu 1926 r. „wnioski” dotyczące form i zakresu stosunków naukowych Polski ze Szwajcarią. 16 grudnia 1926 r. komisja podjęła decyzję o „zawarciu układu” o współpracy intelektualnej z komisją szwajcarską⁴⁸. Informacje te zostały przesłane do MSZ, MWRiOP, G. Reynolda – przewodniczącego szwajcarskiej „komisji narodowej” i Hansa Albrechta Segesser-Brunegga, posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego Szwajcarii w Polsce, który

⁴⁵ Pismo sekretarza CICI do O. Haleckiego z 28 lipca 1925 r., LNA. SDN, 13C, R.1071.

⁴⁶ List O. Haleckiego z 27 marca 1926 r. z dopiskiem „B. pilne”, BUWOR, Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXXI. Nie natrafiłem na dokumenty, które potwierdzałyby przesłanie tych materiałów do F. Sokala.

⁴⁷ Sekretarzem PBU został J. Junosza Podoski. O działalności PBU por. A.M. Brzeziński, *Polska Komisja...*, s. 59–61.

⁴⁸ W grudniu 1926 r. Halecki pisał do J. Luchaire’a, że rozwija się „wymiana intelektualna” ze Szwajcarią. Por. List O. Haleckiego z 23 grudnia 1926 r., Archives UNESCO w Paryżu, A.IV.28 (19).

wykazywał zainteresowanie współpracą intelektualną w ramach LN⁴⁹. W liście do szwajcarskiego posła z 10 stycznia 1927 r. K. Lutostański napisał, że w świetle przeprowadzonej przez PKMWI ankiety wśród instytucji naukowych i „kompetentnych osobistości” pierwszoplanową formą współpracy byłaby wymiana profesorów z uniwersytetów i innych wyższych uczelni od roku akademickiego 1927/1928. Powinna to być seria wykładów wraz z praktycznymi ćwiczeniami. Wymiana jednego lub dwóch profesorów polskich i szwajcarskich, specjalistów z nauk ścisłych i humanistycznych, byłaby realizowana w semestrze lub tryestrze roku akademickiego. następnie wyjazd do Szwajcarii kilku absolwentów Polaków na studia rozpoczęte u profesorów szwajcarskich w czasie ich pobytu w Polsce. Do Polski przyjechaliby młodzi Szwajcarzy na dalsze studia, rozpoczęte u profesorów Polaków wykładających w Szwajcarii. PKMWI proponowała, aby w Warszawie i Krakowie profesorowie szwajcarscy wykładali z dziedziny nauk ścisłych i geologii. Polscy profesorowie wykładaliby w uczelniach szwajcarskich historię „polskiej cywilizacji” oraz zagadnienia dotyczące Polski współczesnej. Rozważano również sprawę wymiany książek i publikacji naukowych, a także kwestię konwencji bibliotecznej pomiędzy Polską a Szwajcarią oraz rozszerzania podstaw wzajemnych stosunków dwustronnych na niwie naukowej. Lutostański podkreślił, że MWRiOP, którego przedstawiciel zasiada w PKMWI, odniosło się do projektu współpracy naukowej polsko-szwajcarskiej z „wielką sympatią” i obiecało znaleźć konieczne środki finansowe na realizację pierwszych działań w tej dziedzinie⁵⁰. Lutostański załączył polski projekt układu o współpracy intelektualnej ze Szwajcarią wzorowany na

⁴⁹ H.A. von Segesser-Brunegg pełnił swoją misję w Warszawie od 4 grudnia 1924 r. Uczestniczył w konferencji jedenastu „komisji narodowych” z krajów Europy Środkowowschodniej, zwołanej przy dużym zaangażowaniu O. Haleckiego, pod auspicjami IICI, a obradującej w Warszawie w dniach 21-23 czerwca 1926 r. Zasadniczym tematem spotkania była sprawa zorganizowania w skali międzynarodowej środków i form pomocy materialnej na badania naukowe. Por. Kopia pisma J. Luchaire’a, bez daty dziennej, Biblioteka Polska w Paryżu, Archiwum Zygmunta Lubicza Zaleskiego, rkps B.II. t. I; List O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 27 marca 1926 r., BUWOR, Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXXI.

⁵⁰ List Lutostańskiego z 10 stycznia 1927 r., LNA. SDN, C13, R.1086; Kopia projektu układu polsko-szwajcarskiego, BUWOR, Materiały Karola Lutostańskiego, nr akc. 160, t. XXX.

układzie polsko-belgijskim podpisanym w Warszawie 1 września 1925 r.⁵¹

W wyniku prowadzonych na ten temat rozmów podjęto decyzję o zorganizowaniu spotkania delegacji „komisji narodowych” polskiej i szwajcarskiej. Odbyło się ono w auli Politechniki Federalnej w Zurychu i w Muzeum Rapperswilu 2 i 3 lipca 1927 r. Stronę polską reprezentowali: K. Lutostański, O. Halecki, L. Szperl, J. Junosza Podoski i Stanisław Michalski, dyrektor Departamentu Nauki i Szkolnictwa Wyższego MWRiOP⁵². Przyjęto wówczas deklarację o współpracy naukowej nawiązującą do wszystkich punktów polskiego projektu porozumienia. Postanowiono, że każdego roku w końcu stycznia lub na początku lutego delegacje obu komisji będą spotykały się i dokonywały wymiany poglądów na temat realizacji współpracy. Zgodzono się, że wymiana uniwersytecka wymaga uzgodnienia w sprawie uznawania matur, porównania programów nauczania i regulaminu studiów, ustalenia przez obie komisje listy profesorów z określonych dziedzin nauki. Także wymiana i wypożyczanie publikacji wymagały uregulowań prawnych. Komisja szwajcarska wniosowała, aby prace uczonych polskich były tłumaczone na język niemiecki, francuski lub angielski. Uzgodniono wstępnie, że zamek w Rapperswilu, jako polskie „foyer intelektualne” powinien stanowić „centrum dokumentacji” o Polsce współczesnej lub stać się stałą ekspozycją polskiej „aktywności ekonomicznej”. Do deklaracji dołączony został projekt porozumienia w sprawie powyższych punktów. Obie komisje wyrażały chęć utrzymywania „ściślych i regularnych” stosunków intelektualnych inspirując się „generalnymi dyrektywami” rekomendowanymi przez CICI⁵³.

Względy formalnoprawne uniemożliwiły zawarcie dwustronnego układu o współpracy intelektualnej, ponieważ uczelnie szwajcarskie podlegały władzom kantonalnym, a polskie – mimo swej autonomii – MWRiOP. Nie można było więc podpisać układu ani pomiędzy poszczególnymi uczelniami, ani ministerstwami. Również obie „komisje narodowe” nie miały prawa podpisywać konwencji, a mogły jedynie ustalić i przyjąć program działania⁵⁴. Mimo

⁵¹ Układ w sprawie stosunków naukowych, literackich i szkolnych między Polską a Belgią podpisany w Warszawie 1 września 1925 r. wszedł w życie 11 lipca 1926 r. Tekst por. Dz. U, 1926, nr 26, poz. 387.

⁵² Sprawozdanie ze spotkania komisji, LNA. SDN 1919-1927, C13, R.1086.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Pismo O. Haleckiego do W. Pichta z 10 stycznia 1928 r., Archives UNESCO w Paryżu, IICI, C.II.16.

to obie strony postanowiły realizować przyjęte w Zurychu zasady współpracy.

Podczas zebrania PBU 10 grudnia 1927 r. w sali posiedzeń Senatu Uniwersytetu Warszawskiego O. Halecki poinformował, że PKMWI otrzymała zapewnienie ze strony MWRiOP i MSZ o finansowaniu wymiany profesorów polskich i szwajcarskich. MWRiOP miało pokrywać koszty wykładów profesorów polskich w Szwajcarii oraz zarezerwowało pieniądze na uruchomienie „Katedry Słowiańskiej” we Fryburgu. MSZ zobowiązało się finansować wykłady profesorów szwajcarskich w Polsce, a Ministerstwo Rolnictwa wyraziło gotowość opłacenia kosztów pobytu w Polsce profesora Ernesta Laura z Politechniki w Zurychu, specjalisty z dziedziny rachunkowości rolnictwa, który miał wygłosić w ciągu dwunastu dni cykl wykładów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie wiosną 1928 r.⁵⁵

Pierwsza wymiana profesorów nastąpiła w 1928 r. Z Politechniki w Zurychu przyjechali profesorowie: Peter Mayer (w dniach 7-11 maja wykladał na Politechnice Warszawskiej), E. Laur (w Szkole Gospodarstwa Wiejskiego 12-25 maja), Paul Niggli (na Uniwersytecie i Politechnice Warszawskiej 21 maja – 3 czerwca), botanik Heinrich Brockman-Jerosch na Uniwersytecie Jagiellońskim (21 maja – 1 lipca). Ze strony polskiej w styczniu 1929 r. na Politechnice w Zurychu cykl wykładów z teorii zastosowań technicznych płyt ortotropowych wygłosił profesor Maksymilian Tytus Huber, kierownik Katedry Mechaniki z Politechniki Warszawskiej. W 1930 r. gościł w Polsce profesor Edouard Claparède, psycholog, pedagog i lekarz z uniwersytetu w Genewie, jeden z twórców psychologii wychowawczej i pedagogiki eksperymentalnej. Akademia Handlowa w St. Gall zaprosiła profesora Arnolda Bollandy – dyrektora Wyższego Studium Handlowego w Krakowie – z cyklem odczytów na temat współpracy ekonomicznej Polski ze Szwajcarią. Od roku akademickiego 1930/1931 wymiana profesorów została jednak ograniczona wobec „szczupłości środków finansowych”⁵⁶.

Istotnym krokiem w kierunku popularyzacji kultury i języka polskiego w Szwajcarii było uruchomienie w grudniu 1929 r. wykładów literatury polskiej na Uniwersytecie w Neuchâtel. Zostały

⁵⁵ „Szkoly Akademickie” 1928, R. II, z. 5, s. 103-104.

⁵⁶ *Międzynarodowa Współpraca Intelktualna w roku 1931/32. Sprawozdanie Sekretarza Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej*, Warszawa 1933, s. 36-37, 45.

one powierzone Alfonsowi Bronarskiemu, wykształconemu w Szwajcarii filologowi, od 1927 r. attaché prasowemu Poselstwa RP w Bernie⁵⁷. Inauguracyjny wykład o kilkunastowiecznej tradycji stosunków intelektualnych polsko-szwajcarskich wygłosił 16 grudnia 1929 r. Tekst wykładu, opublikowany przez PKMWI w języku francuskim, został rozesłany do różnych zagranicznych instytucji i placówek naukowych za granicą⁵⁸.

Z powyższego wynika, że O. Halecki odegrał istotną rolę w nawiązaniu kontaktów pomiędzy „komisjami narodowymi” współpracy intelektualnej Polski i Szwajcarii w ramach LN, zdając sobie sprawę z korzyści, jaką mogła ona przynieść polskiej nauce i szkolnictwu wyższemu. Działając jednocześnie w strukturach LN i PKMWI wykazał dużą konsekwencję w dążeniu do nawiązania polsko-szwajcarskiej współpracy, nie zrażając się brakiem środków finansowych i trudnościami formalnymi. W końcu 1926 r. Halecki przyczynił się do opracowania projektu współpracy obu „komisji narodowych”, który zyskał akceptację polskiego MSZ i MWRiOP oraz gwarancję środków finansowych na uruchomienie wymiany polskich i szwajcarskich profesorów. Uczestniczył w spotkaniu delegatów obu komisji w Zurychu i Rapperswilu w 1927 r., które ustaliło formy dwustronnej współpracy naukowej.

⁵⁷ O działalności uniwersyteckiej i kulturalnej A. Bronarskiego (1891-1965) oraz jego brata Ludwika Ryszarda Bronarskiego (1890-1975), muzykologa, pianisty, autora kilkunastu publikacji o życiu i twórczości Fryderyka Chopina por. R. Latala, *Histoire intellectuelle des Polonais en Suisse au XXe siècle. Figures d'émigrés: les frères Bronarski*, [w:] *Relations internationales, échanges culturels et réseaux intellectuels*, Lausanne 2002, s. 43-67.

⁵⁸ A. Bronarski, *Relations intellectuelles entre la Pologne et la Suisse au cours des siècles. Leçon inaugurale du 16 décembre 1929 à l'Université de Neuchâtel*, Varsovie 1930. W następnym roku ukazała się polska wersja wykładu (por. przyp. 20).

ANDRZEJ MACIEJ BRZEZIŃSKI

Oskar Halecki – the initiator of the Polish-Swiss intellectual cooperation on the League of Nations

This article presents Oskar Halecki – an eminent Polish historian, Professor of the University in Warsaw – as initiator of the Polish-Swiss intellectual cooperation on the League of Nations in 1924 and next years. At that time Halecki was the secretary and expert of the International Committee on Intellectual Cooperation (ICIC) of the League of Nations. Halecki's initiative was supported by Professor Gonzague de Reynold – member the ICIC and president of the Swiss national commission on intellectual cooperation founded on 8th March 1924 and Professor Karol Lutostański the head of the Polish Commission on Intellectual Cooperation (PCIC) existed from 1923. Both commissions were in contact with the ICIC on the field intellectual cooperation. Halecki estimated the perspective bilateral cooperation with Switzerland as very useful for the Polish science and universities. It would be the formal continuation a long time tradition of the Polish-Swiss intellectual relations. Polish historian constantly aimed to realize this idea in spite of moneyless and formal difficulties. In 1926, as member of PCIC, Halecki contributed to the project concerning scientific collaboration between both national commissions. This plan was accepted by Polish Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Religious Creeds and Public Education which guaranteed the funds for exchange Polish and Swiss Professors. In 1927 Halecki has participate in the meeting of the delegates both national commissions in Zurich and Rapperswil. There was fixed the proper form of the bilateral scientific collaboration. The first exchange Polish and Swiss Professors took place in 1928.

